

SZŐTS ZOLTÁN OSZKÁR

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA FELBOMLÁSA A MODERN HISTORIOGRÁFIÁBAN*

1918 őszén felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia. A soknemzetiségű birodalom népei sorra mondták ki függetlenségüket vagy csatlakozásukat más államalakulatokhoz. A változásokat az 1919–1920-ban aláírt békeszerződések szentesítették. Milyen út vezetett az első világháború előestéjén még rendíthetetlennek tűnő birodalom felbomlásához?

A Monarchia szétesése az első világháború egyik legfontosabb következménye volt, következésképpen a háborúval foglalkozó írások már a kezdetektől kitértek rá. Jay Winter amerikai történész az első világháborúval foglalkozó kutatókat négy generációra osztja fel: a „Nagy Háború generációjára”, az „ötvenes évek generációjára”, a „Vietnám-generációra”, végül a „transznacionális generációra”.¹ Közép-Európában ezek a generációk más-képpen alakultak, azonban az első generációt itt is az első világháborút aktívan megélt szerzők jelentik, akik elsősorban a háborús felelősség kérdését feszegették, sok esetben áthárító szándékkal.² Memoárjaikban nemcsak a háború kirobbanását, hanem annak lezárását is vizsgálták, általában saját szemszögükből. Így a katonák elsősorban hadtörténeti szempontból elemeztek, a vereség okait a harcmezőkön vagy a hátsószág nem megfelelő támogatásában keresve. A diplomaták a külpolitikai rendszerekről írtak, igyekezve más országok diplomatáira hárítani a felelősséget, vagy hazai politikusokat nevezve meg bűnbakokként. Utóbbiak közül IV. Károly, Károlyi Mihály és Tisza István fordulnak elő leggyakrabban a szövegekben mint a háborús vereség főszereplői.³ Ezek a szövegek – érthető módon – szubjektíven,

* A tanulmány a „Kelet-európai nacionalizmusok az első világháború éveiben” című OTKA K1130004 számú kutatási program támogatásával készült. A 2016. szeptember 15-én, Bukarestben, a Balassi Intézetben *Román és magyar nemzetépítő törekvések az első világháború időszakában* című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ WINTER, Jay: *Approaching the History of the Great War. A User's Guide*, In: WINTER, Jay (ed.): *The Legacy of the Great War. Ninety Years On*, University of Missouri Press, Columbia, 2009, 1–17. p. Idézi és értelmezi POLLMANN Ferenc: A Nagy Háború magyarországi historiográfiája, *Múltunk*, 2015/1., 93–103. p.

² PÓK Attila: Az első világháború értelmezésének fő tendenciái 100 évvel a szarajevói merénylet után, *Múltunk*, 2015/1., 22–41. p.

³ A német, osztrák és magyar emlékirodalmat szintetizálja ROMSICS Gergely: *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékiratirodalmában*, L'Harmattan, Budapest, 2004.

egyszerűsítve mutatják be a birodalom szétesési folyamatát. A háború után megindultak a hivatásos értelmező munkálatok is. „Az I. világháború történetéről készült brit sorozat 40, az ausztrál 15, a francia 106, a német 16 vastag kötetből áll, de mindehhez járul még a diplomáciai és külpolitika-történeti forráskiadványok szinte végtelen sora is.”⁴ A feldolgozásból Magyarország sem maradt ki. A Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár 1928-tól kezdte kiadni világháborús sorozatát, mely 1942-ben félbeszakadt.⁵ Hús-huszonöt kötet kiadását tervezték, elsősorban a tisztképzés szempontjait szem előtt tartva. Tíz kötet készült el, és 1915 nyaráig jutottak el. Számos olyan elméleti-ideológiai munka is született, amely megpróbálta megmagyarázni a trianoni békeszerződéshez vezető utat, egyben megalapozni is kívánta az új berendezkedést, valamint a revíziót.⁶ Az 1945 előtti harmadik fontos megközelítés kegyeleti alapú volt. Magyarországon törvénybe iktatták a Hősök ünnepét és az emlékműállítást.⁷ Utóbbi eredményeként ma szinte minden településen találhatunk a Nagy Háborúra valamilyen formában emlékeztető köztéri alkotást. Fontos forrásai továbbá ennek az időszaknak az úgynevezett ezredalbumok, amelyeket nagyrészt az életben maradt katonák számára készítettek.⁸

A felelősségkeresés 1945 után sem tűnt el. A pártállami diktatúrák kiépülésével – főleg Kelet-Európában – dogmává lett, de a nyugati gondolkozásban is teret nyert Vlagyimir Iljics Lenin megállapítása, mely szerint az első világháború a világ újrafelosztásáért folytatott imperialista rablőháború volt valamennyi résztvevő részéről, ahol a gazdasági törvényszerűségek lehetlenné tették a politikai megoldást, és automatikusan háborúhoz vezettek.⁹ Lenin állítása, tekintetbe véve, hogy a világháború éve alatt, aktív politizálás közben fogalmazta meg, szintén beleillik az államférfiak felelősségáthárító publikációi közé, azzal a különbséggel, hogy nem konkrét országokat, népcsoportokat vagy személyeket jelöl meg, hanem társadalmi osztályt. Így tehát a Magyarországon az ötvenes években született – egyébként igen kevés – első világháborúval foglalkozó munka Jay Winter kategorizálásban még mindig

⁴ PÓK: i.m., 24. p.

⁵ A világháború 1914–1918, Hadi Levéltár, Budapest, 1928–1945.

⁶ Erre a legjobb példa SZEKFI Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*, „Élet” Irodalmi és Nyomda RT., Budapest, 1920.

⁷ Hősök ünnepe: 1924. évi XIV. tc. Emlékművek: 1917. évi VIII. tc. Forrás: CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, <<http://www.1000ev.hu/>> (letöltve: 2016. 09. 25.).

⁸ Például SASSY Csaba (szerk.): *A volt M. Kir. Miskolci 10. Honvéd Gyalogezred világháborús emlékalbuma*, Ludvig Kiadó, Miskolc, 1939.

⁹ LENIN, Vlagyimir Iljics: Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka, In: *Lenin válogatott művei*, I., Kossuth Kiadó, Budapest, 1980⁴, 437–531. p. (Eredeti megjelenés: Petrográd, 1917.)

az első generációhoz sorolható.¹⁰ Magyarországon 1945 után lényegében marginálissá vált az első világháború kérdése, főként nagyobb időléptékű folyamatok részeként foglalkoztak csak vele. Hosszú évtizedekig Galántai József volt az egyetlen számottevő alkotó, akinek mindkét nagy munkája több kiadást is megért, még a rendszerváltás után is,¹¹ fő művét angolra is lefordították.¹² Winter kategóriáiban ő jelenti a második generációt Magyarországon. A harmadik generációt a rendszerváltást követő történeti munkák jelentik, a negyedik pedig most van kibontakozóban.

Hogyan látja a modern történettudomány az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését

A háborútól időben távolodva egyre inkább lehetővé válik, hogy megmutassuk: komplex eseményrendszerrel van szó. Külső és belső okok egyaránt szerepet játszottak a folyamatban, ráadásul ezeket szinte lehetetlen egymástól elválasztani.

Az 1867-es kiegyezési törvénnyel¹³ létrejött Osztrák–Magyar Monarchia dualista berendezkedése már létrejöttékor óriási vitákat kavart. A törvény értelmében a birodalom két felének viszonya a szigorú, teljes egyenjogúságon, a paritáson alapult. Belső kérdésekben mindkét fél szuverén, külön törvényhozó és végrehajtó szervekkel rendelkezett.¹⁴ A Magyar Királyság szempontjából ez a berendezkedés előrelépést jelentett a korábbi állapothoz képest, ezért a kiegyezés létrejötté és a Monarchia fenntartása a magyar politikai elit számára igen fontos volt. Mások, mint például Kossuth

¹⁰ Lenin állításait legmarkánsabban Mód Aladár közvetítette a magyar közönség felé. A könyv 1943-as első kiadása mindössze 240 oldal terjedelemben jelent meg, és akkor még csekély hatást váltott ki. Nagy jelentőségre tett szert viszont 1945 után, mivel ez volt az egyetlen marxista értelmezésű átfogó mű a magyar történelemről. Az első kiadásból még hiányzott az első világháború értelmezése, a háromszorosára duzzadt terjedelmű 1954-es hetedikben azonban már külön fejezetet szentelt neki. L.: MÓD Aladár: *400 év küzdelem az önálló Magyarországért*, Bartsch Sándor kiadása, Budapest, 1943; Szikra Kiadó, Budapest, 1954⁷. Vö. ROMSICS Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*, Osiris Kiadó, Budapest, 2011, 347–355. p.

¹¹ GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1964; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974²; Korona Kiadó, Budapest, 2001³; GALÁNTAI József: *Az első világháború*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1980; Gondolat Kiadó, Budapest, 1988²; Korona Kiadó, Budapest, 2000³.

¹² GALÁNTAI József: *Hungary in the First World War*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

¹³ 1867. évi XII. törvénycikk, L.: CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, <<http://www.1000ev.hu/>> (letöltve: 2016. 09. 25.).

¹⁴ KOZÁRI Mónika: *A dualista rendszer, 1867–1918*, Pannonica Kiadó, Budapest, 2005, 9–63. p.

Lajos, a kezdetektől ellene érveltek.¹⁵ Tény azonban, hogy a kiegyezést a két birodalomfél számbeli fölényben levő nemzete, azaz az osztrák-német és a magyar kötötte. Az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségi politikáját sok kritika érte az utóbbi száz évben, de meg kell jegyezni, hogy a hosszú 19. században egyik európai államra sem volt jellemző a türelem ezen a téren.

A nemzetiségi mozgalmak nem voltak homogének, számos, egymástól eltérő céllal rendelkeztek, amelyek az első világháború során változtak, alakultak. Például az erdélyi románságot nézve Lucian Boia megállapította, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiában élő románok hűségesekek voltak a birodalomhoz, szolgáltak a hadseregében, és legalább annyira elfogadható opció lett volna számukra a föderatív átalakulás, mint a Romániához csatlakozás. Utóbbi akkor vált egyetlen kívánatos lehetőséggé, amikor Magyarország kimondta a függetlenségét, mivel ettől kezdve nem számíthattak Bécs döntőbíráskodására a vitás ügyekben. Boia rámutatott, hogy a Monarchia feszültségektől terhelt birodalom volt, amelynek föderatív átalakítása már a háború előtt felmerült, pont a meggyilkolt trónörökös, Ferenc Ferdinánd tervei között. Erdély önállósulása magában rejtette a Romániához való békés csatlakozás későbbi lehetőségét.¹⁶ De felhozható a horvát példa is, az önálló Horvátország megteremtése vagy a szubdualista rendszer megreformálása ugyanúgy a horvát nemzetiségi mozgalmak céljai között szerepelt, mint a délszláv egység létrehozása, amely a viszonyok alakulása folytán végül létrejött.¹⁷

Szétesett volna a Monarchia a nemzetiségi ellentétek miatt háború nélkül is? Vannak történészek, akik emellett érvelnek. Alexander J. Motyl szerint alapvető probléma volt Ausztria–Magyarország regionális fragmentáltsága, melyet központi reformokkal nem tudott leküzdeni, így bukása törvényszerű.¹⁸

¹⁵ A „Cassandra-levél” intelmeit L.: SZABAD György (szerk.): *Kossuth Lajos üzenetei*, Neumann Kht., Budapest, 2004, <<http://mek.oszk.hu/04800/04882/html/szabadku0183.html>> (letöltve: 2016. 09. 25.).

¹⁶ BOIA, Lucian: *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése*, ford. Tibori Szabó Zoltán, Cser Kiadó, Budapest, 2015, 4. fejezet. (Eredeti megjelenés: *Primul Război Mondial: controversie, paradoxuri, reinterpretări*, Editura Humanitas, București, 2014.)

¹⁷ BAJZA József: *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok*, szerk. Tóth László, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941; SZABÓ Dániel: *A magyar álláspontok helye a Szerbiával szembeni hadicélok rendszerében (1915–1918)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976; TONELLI Sándor: *Tisza István utolsó útja (Sarkotić István báró vezéreztetés, Bosznia-Hercegovina utolsó tartományi főnökének naplója)*, Szeged, 1941 (klny. az Acta Universitatis Szegediensis Tomus VII. Fasc 2. számából, 67–144. p.); SOKCSEVITS Dénes: *Horvátország a 7. századtól a napjainkig*, Mundus Novus, Budapest, 2011, 444. p.

¹⁸ MOTYL, Alexander J.: *From Imperial Decay to Imperial Collapse. The Fall of the Soviet Empire in Comparative Perspective*, In: RUDOLPH, Richard L. – GOOD, David F. (eds.): *Nationalism and Empire. The Habsburg Empire and the Soviet Union*, St. Martin's Press, New York, 1992, 15–45. p.

Árnyaltabban fogalmazott John-Paul Himka, aki szerint 1848 és 1918 között a nemzetiségi kérdés határozta meg a birodalom politikáját. A Monarchia már 1914-ben a felbomlás felé haladt, azonban a kitörő háború katalizálta a folyamatot. A felbomlás azonban nem *természetes halál* volt, mutatják ezt a föderatív elképzelések, vagy az, hogy a magyarok szívesen maradtak volna a birodalom keretein belül.¹⁹ Hajdu Tibor szerint Törökország, Oroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia közös vonása volt, hogy gazdasági és politikai felzárkózásukat Európa nyugati feléhez lehetetlenné tette, hogy az uralkodó nemzet nem volt számbeli többségben, ezért demokratikus eszközökkel nem tarthatta fent uralmát a nacionalizmus korában.²⁰ Diószegi István szerint kelet-európai nemzeti átalakulás és a dinasztikus politika kiküszöbölése történelmi szükségszerűség volt.²¹ Vannak ezzel szemben, akik szerint kizárólag a háborús vereség okozta a felbomlást.²² A belső és külső tényezők azonban nem elválaszthatók.

A függetlenségi célokat dédelgető nemzetiségi mozgalmak nem érhettek volna célta a nagyhatalmak segítsége nélkül. A Nagy Háború előestéjén az Orosz Birodalom egyértelműen megkérdőjelezte a Monarchia területi integritását.²³ Későbbi első világháborús hadicéljai között szerepelt az északkeleti területek katonai megszállása, és támogatta Szerbia Monarchia-ellenes törekvéseit is.²⁴ Jelentős területi nyereséget helyezett kilátásba Románia számára is hadbalépés esetére.²⁵ Megjegyzendő, hogy Franciaországnak és Nagy-Britanniának 1914-ben még az összes hadicélja Németország ellen irányult.²⁶ Az

¹⁹ HIMKA, John-Paul: Nationality Problems in the Habsburg Monarchy and the Soviet Union. The Perspective of History, In: RUDOLPH-GOOD (eds.): *i.m.*, 79–95. p.

²⁰ HAJDU Tibor: Oroszország és a Monarchia összeomlása, *História*, 1995/5–6., 13–17. p. Például 1906 és 1918 között egyetlen magyar kormány sem jutott el arra a felismerésre, hogy a szlovák kérdés rendezését csak az egyenrangúnak elismert Szlovák Nemzeti Párt képviselőivel kötött megegyezés alapján lehetett volna elérni. Bővebben L.: SZARKA László: A szlovák kérdés a magyar kormány nemzetiségpolitikájában 1906–1918, *Történelmi Szemle*, 1993/1–2., 59–79. p.

²¹ DIÓSZEGI István: *A hatalmi politika másfél évszázada*, *História* – MTA TTI, Budapest, 1994, 264. p.

²² FEJTŐ Ferenc: A Monarchia szétzúzása. A „Rekviem” előtörténete. Előadás a párizsi Magyar Intézetben, *Világosság*, 1989/5., 363–374. p.; MCCAGG, William O., Jr.: The Soviet Union and the Habsburg Empire. Problems of Comparison, In: RUDOLPH-GOOD (eds.): *i.m.*, 45–65. p.

²³ GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos: *A huszadik század története*, Pannonica Kiadó, Budapest, 2000, 20. p.

²⁴ HAJDU Tibor: A cári Oroszország hadicéljai Magyarországgal szemben az első világháborúban, In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995, 29–37. p.

²⁵ HAJDU Tibor – POLLMANN Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*, Osiris Kiadó, Budapest, 2014, 41. p.

²⁶ BÉRENGER, Jean: Die Österreichpolitik Frankreichs von 1848 bis 1918, In: WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (verl.): *Die Habsburgmonarchie 1848–1918. Band VI. Die*

Oszták-Magyar Monarchia területeit viszont olyan jutalomnak tekintették, melyeknek felkínálásával az oroszokat harcra, a semlegeseket az antant oldalán való harcra lépésre ösztönözhetik, így a háború során fokozatosan köteleződtek el a birodalom felbontása mellett.²⁷

A Monarchiára korábban mint ez európai erőegyensúly egyik fontos pilérére tekintettek, amely ellensúlyozni tudja mind a Német Birodalmat, mind Oroszországot. Az első világháború végére a nyugati hatalmak úgy ítélték meg, hogy Ausztia-Magyarország erre a szerepre már nem alkalmas. Diószegi István rámutatott, hogy a Monarchia csak a hatalmi állás klasszikus mutatói alapján volt nagyhatalom, azaz a terület és a népesség szerint. Gazdasági teljesítménye gyenge volt, nem tudott lépést tartani az ipari nagyhatalmakkal, ezért hatalmi állása devalválódott.²⁸ Kiss Gábor Ferenc összehasonlító kutatása szintén kimutatta az Monarchia gazdasági teljesítőképességének hátrányait az antanthoz és a Német Birodalomhoz képest.²⁹ Az elhúzódo háborúra Ausztia-Magyarország gazdasága nem készült fel, amit tetézett a négyfrontos háború is. A korábbi haditervek legfeljebb két frontra vonatkoztak, mivel Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök lehetetlennek tartotta, hogy ennél többen a Monarchia hadereje egyidejűleg helytálljon.³⁰ A Brusilov-offenzíva idején Ausztia-Magyarország csak német segítséggel menekült meg az összeomlástól. A későbbiekben katonai autonómiájának jó részét elvesztette, csapatai beépültek a német hadigépezetbe.³¹ Ez Németország és az Oszták-Magyar Monarchia olyan fokú egymástól függését eredményezte, amely jóformán lehetetlenné tette a Monarchia orientációváltását Németország összeomlása előtt.³² Franciaországban az 1917. novemberi kormányváltás után lett a felosztás a hivatalos politika. Oroszország kiválásával Franciaország elvesztette legfontosabb kontinentális szövetségését, ráadásul

Habsburgermonarchie im System der Internationalen Beziehungen, II., VÖAW, Wien, 1993, 491–538. p.; HAJDU Tibor: Az angolszász hatalmak és a trianoni határok, *Világosság*, 1990/8–9., 708–715. p.

²⁷ PASTOR, Peter: Franciaország hadicéljai Ausztia-Magyarországgal szemben és a trianoni békeszerződés, In: ROMSICS (szerk.): *Magyarország és a nagyhatalmak...*, 37–48. p.

²⁸ DIÓSZEGI István: *Az Oszták-Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918*, Vince Kiadó, Budapest, 2001, 10–13. p.

²⁹ KISS Gábor Ferenc: Erőviszonyok az első világháború előestéjén, In: Kiss Gábor Ferenc – VINCZE Gábor (szerk.): „... kedves bajtársim kössétek be sebem”. *A Nagy Háború emlékezete*, Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark – Belvedere Meridionale, Ópusztaszer-Szeged, 2015, 49–73. p.

³⁰ TUNSTALL, Graydon A.: *Planning for War against Russia and Serbia. Austro-Hungarian and German Military Strategies 1871–1914*, Columbia University Press, New York, 1993.

³¹ NEWARK, Tim: *Sorsfordító ütközetek. 50 csata, amely megváltoztatta a történelem menetét*, ford. Lattmann Tamás – Nemerkenyi Előd – Tóth Gergely, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004, 68. p. (Eredeti megjelenés: *Turning of the Tide of War*, London, 2001.)

³² TOKODY Gyula: Magyarország kiválása az első világháborúból és a német külpolitika, *Múltunk*, 1989/1–2., 65–91. p.

annak forradalmisága veszélyes is volt. A németek-kommunisták elleni ket-tős védelemre az újonnan létrehozandó kelet-európai nemzetállamok tűntek a legalkalmasabbnak, és ezért ez lett a franciák hivatalos politikája.³³ Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy az orosz kiválás azt a veszélyt is magában hordozta, hogy a központi hatalmak teljes hadereje a nyugati front-ra zúdul, ezért az antant minden esélyt igyekezett megragadni új frontok nyitására, hogy csökkentse a várható nyomást. A brit politika az emigrációs nemzetiségi törekvések ellenére is a Monarchia létében volt érdekelt, s hadi-céljaiban is fennmaradását jelölte meg 1918 elejéig. A fordulópontot nem a szlávbarát körök befolyásának emelkedése jelentette, hanem Ausztria–Ma-gyarország külpolitikája. Egyrészt a különbéke-tárgyalások botrányos vég-ződése, másrészt IV. Károly és II. Vilmos megállapodása, mely hosszú távú és szoros politikai szövetséget jelentett Németország és a Monarchia között. Ez Ausztria vazallusi státuszát jelentette, amely előtérbe hozta a Monarchia-ellenes köröket. Mind a cseh, mind a délszláv emigráció igyekezett kihasz-nálni a helyzetet, hogy alternatív elképzeléseit minél szélesebb körben ismer-tethesse, így a csehszlovák és a délszláv állam létrehozásának elősegítse.³⁴ A Monarchia sorsa ekkor pecsételődött meg Nagy-Britanniában, ezután már nem fennmaradása volt a kérdés, hanem hogy az utódállamok határai hol húzódnának.³⁵ A fordulópont tehát 1918 tavasza, ekkora vált mindkét nyuga-ti antant tagállam hivatalos kormányprogramjává a Monarchia felbontása.³⁶

Christopher Clark azt írta, hogy az 1914-es háborúhoz vezető válság egy közös politikai kultúra gyümölcse volt, de egyben sok, egymásra ható ténye-ző és szereplő története is, amely a modern kor egyik legösszetettebb ese-ménysorozatává teszi, ahol lehetetlen egy tényezőt vagy szereplőt bűnösnek kikiáltani, mint a krimikben szokás.³⁷ Ugyanez igaz az Osztrák–Magyar Mo-narchia felbomlására is. Adott volt egy nemzetiségi ellentétektől fűtött, me-

³³ ROMSICS Ignác: *Détruire ou reconstruire l’Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején*, In: ROMSICS Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 11–34. p.; ORMOS Mária: *A történelem vonatán. Európa és Magyarország a 20. században*, Múlt és Jövő, Budapest, 2005, 77–78. p.; NÉMETH István: *Európa újjárendezése a Párizs-környéki békekonferenciákon (1919–1920)*, Grotius, 2011, <http://www.grotius.hu/doc/pub/JPFVJL/2011_134_nemeth_istvan_europa_ujjarendezese.pdf> (letöltve: 2016. 02. 18.).

³⁴ JESZENSZKY Géza: *Az elvesztett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1898–1918)*, Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 1994.

³⁵ ROMSICS Ignác: *A brit külpolitika és a „magyar kérdés”, 1914–1946*, *Századok*, 1996/2., 273–339. p.

³⁶ ROMSICS Ignác: *Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a Duna-táj nemzetiségi feszültségeinek továbbélése*, In: Uő.: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 303–315. p.

³⁷ CLARK, Christopher: *Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé*, ford. Makovecz Benjámin, Park Kiadó, Budapest, 2015, 568. p. (Eredeti kiadás: *The Sleepwalkers. How Europe went to War in 1914*, Penguin, London, 2013.)

rev berendezkedésű birodalom, amelynek politikai szereplői előtt ugyanúgy ott állt a rendszer fenntartása vagy politikai átalakítása. A birodalom olyan háborúba került bele, amely meghaladta a képességeit. Ez még akkor is igaz, ha tudjuk, hogy az első hadüzenetet éppen Ausztria–Magyarország küldte el Szerbiának. A meggyengült birodalom fenntartása már nem állt ellenfelei érdekében a háború végére, így nemzetiségi mozgalmainak függetlenséget kereső irányzatai előtérbe kerülhettek.

A diplomáciai kutatások viszonylag jól bemutatják napjainkra a hatalmi viszonyok változását. A nemzetiségi mozgalmak politikai céljainak s azok változásainak vizsgálata, valamint összehasonlítása és szintetizálása azonban még várat magára.³⁸

³⁸ A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének „Kelet-közép-európai nacionalizmusok az első világháború éveiben” című OTKA-projektje pontosan ezt a kutatást szándékozik elvégezni.